

ПРОТЕСТАНТИЗМ
в Україні

ВОЛИНЬ

Лютеранство в Україні

Лютеранство – один із основних напрямів католицизму, що виник під час Реформації у XVI ст. в Німеччині на основі вчення М. Лютера (1483–1546 рр.). Відкидає папську владу, а єдиним авторитетом визнає Святе Письмо – Біблію. Основна теза – виправдання тільки вірою, що дарується людині безпосередньо Богом, без посередництва церкви. Головну увагу лютерани приділяють не обрядам, а проповідям. У них спрощений культ, відсутнє протиставлення духовенства мирянам, чернецтво, целібат, визнаються лише два таїнства (хрещення та причастя), відсутній культ Богородиці, святих, ангелів, ікон та ін.

В Україні лютеранство відоме з 30 – 40-х років XVI ст. на Волині, Галичині, Київщині, Поділлі, Побужжі. До цієї течії належали деякі представники української шлях-

ти (Радзивілли). Центрами лютеранських впливів на Україну були Вільно, Краків, Люблін. Лютеранство, яке пропагували переважно німецькі місіонери і німецькою мовою, насамперед, через німецьку літературу і проповідь, поступово поширювалося і на українських землях.

Національний характер лютеранства визначив особливості його соціального складу. Воно охоплювало купецькі, міщанські та ремісничі стани, тобто ті, що переважали серед німців-колоністів, які мешкали, здебільшого, у містах – головних центрах реформаційних рухів Західної та Східної Європи. За переліком протестантських осередків, складеним М. Грушевським, в Україні у XVI–XVII ст. лютеранські громади діяли у Львові (однак, є „тільки глуха згадка“), Венгрові, Мордах, Нурці та Найдорфі на Берестейщині, Язлівці на Поділлі.

Широкої підтримки місцевої шляхетської верхівки в Україні лютеранство не отримало. У XVI–XVII ст. лютеранські осередки існували на Закарпатті. Тут конфесія досягла певних успіхів, отримуючи сприяння угорських та румунських володарів.

Принципово новий етап проникнення лютеран на українські землі принесла епоха Катерини II та її колонізаційна політика, продовжена Олександром I. Німецькі колоністи, захочені царським маніфестом від 22 липня 1763 р., утворили більше 300 колоній на півдні України – в Херсонській, Катеринославській та Таврійській губерніях, де виникли і численні лютеранські громади зі своїми церквами.

У другій половині XIX ст. в результаті другої імміграційної хвилі такі громади також масово з'явилися у Київській, Подільській і Волинській губерніях. У всіх вищеназваних адміністративних одиницях Російської імперії на початку XX ст. існувало 1093 німецькі колонії, більшість мешканців яких, а саме до загальної кількості, сповідували лютеранство. Цього часу лютеранські громади функціонували не лише в сільській місцевості. 1767 р. провели своє перше богослужіння лютерани Києва, 1768 р. – Харкова. В Одесі така громада конституювалася 1803 р.

Єдині правові основи існування і загальні богослужбові правила дав лютеранам «Закон про євангелічно-лютеранську церкву в Росії» від 28 грудня 1832 р. Цього ж року розроблено Статут євангелічно-лютеранської церкви Росії, який чітко регламентував її діяльність. Згідно з цими документами, всі лютеранські громади об'єднувалися в єдину церкву, на чолі якої стояла Генеральна консисторія. За посередництвом міністра внутрішніх справ осантання підпорядковувалася імператору.

У складі Генеральної консисторії було й так зване «Особливе засідання» для реформатських громад. У віданні Генеральної консисторії перебувало вісім консисторіальних округів, які очолюва-

ли генерал-суперінтенданти. Консисторії склалися з пробств, а ті в свою чергу – із парафій. Діючі на українських землях лютеранські парафії входили до Санкт-Петербурзького і Московського (Харківська губернія) консисторіальних округів. Загалом у двох південноросійських пробствах євангелічно-лютеранської церкви Росії налічувалося 43 парафії, багато з яких склалися з кількох громад.

Новий закон забезпечив лютеранській церкві державну підтримку та сприяв розвитку форм солідарної підтримки сильними громадами слабких. Він дав потужний поштовх будівництву лютеранами культових споруд, освітніх та добродійних установ. У цьому ж напрямку діяла утворена 1859 р. «Допоміжна каса для євангелічно-лютеранських громад у Росії», котра також забезпечувала платню і пенсію духовенству та їхнім сім'ям у віддалених бідних громадах.

Власним коштом та частково за підтримки Генеральної консисторії німці-колоністи будували кірхи і молитовні будин-

ки не лише у містах (Одеса, 1827 р.; Київ, 1857 р.; Харків, 1896 р.), але нерідко і в колоніях. При громадах діяли школи, притулки, богадільні. У південних губерніях виникли сестринства євангелічних сестер милосердя, які поширили справу будівництва й утримання лікарень, притулків, будинків престарілих на численні німецькі колонії Півдня Росії, Північного Кавказу і Волги.

Вища церковна влада в парафії належала загальним зборам лютеран, які скликалися не рідше одного разу на рік. Постійним виконавчим органом стала церковна рада, яку очолювала світська особа – президент, пастор був її обов'язковим членом. Лютеранські богослужіння поділялись на громадські та приватні (духовні треби). Оскільки один пастор опікав велику кількість колоній, то в них він бував лише кілька разів на рік.

Характерною особливістю лютеранства серед німецьких колоністів було глибоке задоволення парафіян, коли вони могли самовіддано виконувати обов'язки, які диктувала їхня віра. Їм була притаманна релігійна терпимість. Також колоністська релігійність дуже тісно пов'язана з патріотизмом. На їх думку, опір владі був тожний безбожжю. «Любов колоністів до батьківщини, – зауважував російський дослідник початку ХХ ст. Я. Штах, – зосереджується, головним чином, на їх церкві. Такою є релігія колоністів, ця релігія селян, що стоїть набагато вище будь-якого віросповідання і будь-якої національності, і звертає на ці відмінності мало уваги, але при цьому до такої міри загартовує характер, що колоніст віддає перевагу смерті, аніж легковажному ставленню до вищезгаданих святих для нього речей. Адже душу кожного народу можна найкраще пізнати за його ставленням до церкви і виконанням ним своїх релігійних обов'язків».

Перша світова війна ускладнила становище німців-лютеран у Російській імпе-

рії (до 700 тис. парафіян). Було прийнято низку постанов, які обмежили громадянські права і свободи осіб німецької національності з метою боротьби з «німецьким засиллям». З наближенням фронту 1915 р. їх було депортовано углиб Росії.

Після встановлення в Україні більшовицької влади і поширення на її територію антицерковних декретів, становище лютеранської церкви докорінно змінилося. За статутом 1924 р. євангелічно-лютеранська церква СРСР складалася із 17 синодальних округів, у тому числі Волинського, Одеського, Запорізького і Харківського в Україні (станом на 1 січня 1928 р. в УРСР

Більша частина парафій залишилася без провідників через еміграцію, репресії, залишення пасторського служіння

було майже 63 тис. лютеран, які входили до 188 громад). Більша частина парафій залишилася без провідників через еміграцію, репресії, залишення пасторського служіння.

З весни 1929 р. тиск влади на релігійні організації посилювався. Постанова ЦВК і РНК «Про боротьбу з контрреволюційними елементами в керівних органах релігійних об'єднань» від 11 березня 1930 р. вимагала під час реєстрації органів церковного управління виключати з них куркулів та інших «ворожих владі осіб». Під таку категорію найчастіше потрапляли священнослужителі, кістери, проповідники. Розгорнулися арешти пасторів.

Зазвичай їм пред'являли звинувачення у контрреволюційній діяльності, шпигунстві, антирадянській пропаганді, зв'язках із закордоном. Одночасно з арештами священнослужителів закривали храми. На

початку 1930-х років лютеранська церковна організація в УРСР була практично зруйнована. Всі пробсти в країні було арештовано або заслано. На основі постанов політбюро ЦК КП(б)У (1935 р., 1936 р.) відбулося масове виселення німецьких господарств із прикордонної смуги. 1937р. арештовано останніх пасторів, а 1938 р. закрито всі лютеранські парафії.

Традиції лютеранської церкви, закладені німецькими колоністами у ХІХ – на початку ХХ ст., у міжвоєнний період, знайшли своє продовження і розвиток на території Галичини та Західної Волині, які увійшли до складу Другої Речі Посполитої. На початку 1920-х років у Малопольщі (а це Західна і Східна Галичина) налічувалося 39 810 німців, з них 31 920 лютеран. Станом на 1931 р. у Волинському воєводстві проживало 46 883 німців, 94,1 % яких були лютеранами. У 1930-х роках із 27 тис. вірних, якими опікувалося найбільше у західноукраїнських землях протестантське об'єднання – Союз церков Аугсбурзько-гельвецького сповідання, 89% складалі німці, 7% – поляки, 4% – українці. Євангелістсько-лютеранські парафії на західноукраїнських землях, котрі склалися з кількох десятків канторатів, увійшли до складу Варшавської консисторії.

На західноукраїнських землях у 1920-і роки лютеранство починає поступово позбуватися рис національної релігії німців-колоністів. Група православних і греко-католицьких священників у 1926 р. об'єднала значну кількість вірних в Українську євангельську церкву аугсбурзького віровизнання, прямою спадкоємницею якої є сучасна Українська лютеранська

(Євангельська) церква. Вона налічувала 25 громад, чимало місій у Галичині та на Волині (Микитинці, Крехівці, Луцьк, Старі Богородчани, Камінна, Зарваниця, Антонівка, Побережжя та ін.). Основний осередок церкви діяв у Станіславі. Українським духовним провідником став пастор Теодор Ярчук. Будувалися церкви, діяли недільні школи, видавництво.

Початок Другої світової війни, німецько-радянські договори 1939 р. стали ще одним випробовуванням для німців-лютеран західноукраїнських земель. Відповідно домовленостей у грудні 1939р. – січні 1940 р. більшість німців було репатрійовано до Німеччини. У результаті з історичної карти регіону зникла значна конфесійна група. На початковому етапі радянізації західноукраїнських земель зазнали репресій провідники українського лютеранства, що призвело до фактичного знищення церкви.

Відродження лютеранської церкви в Україні розгорнулося з проголошенням її незалежності. Сьогодні лютеранство представлене трьома основними конфесіями: Українською лютеранською церквою (42 організації), Німецькою євангелічно-лютеранською церквою (43 організації) і Шведською лютеранською церквою (с. Вербка, Херсонська обл.). Також діє 18 організацій інших лютеранських церков. Окрім зареєстрованих, лютеранські конфесії мають ще з десяток фактично діючих громад.

Свого часу лютеранство ототожнювалося здебільшого лише з німецькою меншиною, що мешкала на теренах України. Нині переважна більшість парафіян – українці,

а також представники інших національностей. Українське лютеранство має власну літургичну традицію, використовуючи у богослужіннях літургію Івана Златоуста. Лютеранська церква намагається активно долучатися до всіх релігійних та інших процесів, які відбуваються в Україні.

1. Багалеї Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры / Д. И. Багалеї. – Київ: Типографія Г. Т. Корчак-Новицького, 1989. – 115 с.

2. Бобылев А. Евангелическо-лютеранская церковь / А. Бобылев, Г. Штриккер // Немцы России: энциклопедия. / А. Бобылев, Г. Штриккер. – Москва: ЭРН, 1999. – (1). – С. 750-757.

3. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XXI ст.) / В. М. Васильчук. – Київ: Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341 с.

4. Евангелическо-лютеранская Церковь в России, Украине, Казахстане и Средней Азии. // Православная Энциклопедия / – Москва: Египет, 2008. – (17). – С. 15-28.

5. Євтух В. Б. Німці в Україні (1920-1990-ті роки) / В. Б. Євтух, Б. В. Чирко. – Київ: ІНТЕЛ, 1994. – 183 с.

6. Історія релігій в Україні: у 10-ти т. – Київ: Український видавничий консорціум, 2011. – 600 с. – (7).

7. Костюк М. П. Німецькі колонії на Волині (XIX – початок XX ст.) : монографія / М. П. Костюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – 384 с.

8. Кулинич І. М. Нариси німецьких колоній в Україні / І. М. Кулинич, Н. В. Кравець. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 1995. – 272 с.

9. Курило О. Лютеране в Росії: XVI–XX вв. / О. Курило. – Санкт-Петербург: Фонд «Лютеранское наследие» World Wide Printing, 2002. – 400 с.

10. Кьон Н. Німці і німецька культура в Україні / Н. Кьон, Л. Новохатько, Е. Плеська. – Київ, 2003. – 176 с.

11. Лиценбергер О. А. Евангелическо-лютеранская церковь в Российской истории (XVI–XX вв.) / О. А. Лиценбергер. – Москва: Фонд «Лютеранское культурное наследие», 2004. – 544 с.

12. Лиценбергер О. А. Евангелическо-лютеранская церковь и Советское государство (1917–1938). / О. А. Лиценбергер. – Москва: Готика, 1999. – 432 с.

13. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. / В. І. Любащенко. – Львів: Видавнича спілка «Просвіта», 1995. – 350 с.

14. Лютеранская церковь в Советской России (1918–1950 гг.) : Док. и материалы – Москва: ИЭА, 1997. – 178 с.

15. Наследие Лютера в России : К 400-летию юбилею Реформации, отмечаемому евангел.-лютер. общинами в России – Москва: Готика, 2003. – 231 с.

16. Повторєва С. З історії реформаційних рухів у Західній Україні XVI ст. / С. Повторєва, В. Савельєв // Історія релігій в Україні: Праці XII-ї міжнар. наук. конф., м. Львів, 20–24 трав. 2002 р. / С. Повторєва, В. Савельєв. – Львів: Логос, 2002. – (1).

17. Повторєва С. Специфіка виховання в лютеранській традиції / С. Повторєва, В. Савельєв // Історія релігій в Україні: Матеріали IX Міжнар. конф., м. Львів, 11–13 трав. 1999 р. / С. Повторєва, В. Савельєв. – Львів: Логос, 1999. – (2).

18. Чирук С. В. Лютеранські колонії Південної України кінця XVIII – початку XX ст.: історико-демографічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Чирук С. В. – Дніпро, 2016. – 20 с.

19. Cichocka-Petrazycka Z. Żywioł niemiecki na Wołyniu / Cichocka-Petrazycka. – Warszawa, 1933. – 170 s.

НАДОЛЬСЬКА

Валентина Василівна

доцент кафедри документознавства і музейної справи, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

